احمدهادی مقصودی

تۆرکیچه

املا قاعده‌لری

صحیفه‌لربز
t.me/sehifeleribiz
www.g2kzn.org/sehife
u.u8686@gmail.com

بو قاعده‌لر تیزدن یولدز کتبخانه‌سی طرفندن «تاتار تۆرکیسی» اسمی ایله نشر ایدله‌چك صرف ونحوترکی (گرامر) ده‌گی قواعد لسانیه‌گه تطبیقا وآندن اقتباسا یازلمشدر.

بر کره یولدزده نشر ایدلدکدن صوڭره مشتریلریمزه رساله روشنده ایتوب هدیه قیلندی.

کریمفلر مطبعه‌سی قزانده

١٩١٠

КАЗАНЬ
Лито-типографія Т-го Д-ма „Бр. КАРИМОВЫ“
1910

Безплатное приложеніе къ газетѣ „Юлдузъ“

يولدز گازيته‌سی اوزينه مخصوص بر رسم‌خط ايله يازلووی معلومدر. بو رسم‌خط قاعده‌لری حاضرده حقانی ياشلار طرفندن قبول ايدلديکی ممنونيت ايله کورلمکده‌در.

شاعرلرمزدن عبدالله توقايف، ظريف بشيری وميرعزيز اوقمـاسی جنابلرينڭ شعرلری يولدز املاسنچه يازلدقلری هرکمنڭ کوز آلدنده‌در.

يولدز گازيته‌سينه رسم خطده دستور اولان قاعده‌لرنی گازيته‌مزه درج قيـلو بيك کوب ذوات کرام طرفندن رجا ايدلدکندن موجبنچه عمل قيلونی لازم کوره‌مز:

١) قزان شيوه‌سنچه يازلغان مقاله‌ده هر تورکی سوز آوزدن ايشدلگانچه يازلور. وهر سوز يازلغانچه اوقولور.

(بو برنچی قاعده‌نڭ مستثنالری کيله‌چك قاعده‌لر ايله استخراج قيلنورلر.)

٢) مد طبيعی ايله صوزلغان حرفلـر مطلقا اوزلرينڭ حرف مدلری ايله يازلورلر:

(آل، ايل، اول، بال، بيل، بول) کبی.

٣) مگر مصدرلـرده وفعللرده اولان (مق، چق) ايله جمع علامتی اولان (لر) هم مفعول منه عـلامتی اولان (دن) يوقاروده‌غی قاعده‌دن مستثنادرلر. آنلرنڭ الفاری کثرت استعماللری اوچون حذف ايدلور:

(آلمق، بولمق، آنلر، آتلر، آنلردن، آتلردن) کبی.

(شهرمزنڭ اسمی اولان قزان کلمه‌سی ده مستثنادر.)

٤) عربی فتحه ايله ايشتلـگان حرفلر سوزنڭ باشنده بولسه‌لرده، اورتا يا آخرنده بولسه‌لرده (ە) ايله، يعنی های رسميه ايله يازلورلر:

(ئەز، بەز، بلەك، بلەن، بلە، کيلە) کبی.

٥) مصدرلرده وفعللرده اولان (مك، چك) ايله جمع علامتی اولان (لر)، مفعول منه علامتی اولان (دن) يوقاروده‌غی قاعده‌دن مستثنادر. (بلمك، بلەچك، کملر، کشيلر، کمدن، کشيدن) کبی.

٦) ضمهٔ عربيه ايله ايشدلگان حرفلر سوزنڭ اوّلنده اوتورلی واو ايله يازلورلر:

(اوچ، اور، اوز، اون، اوی، بور، بول، توب، تور، توز، توس، توش، تون، سوت، طوت، طور، طوز، طول، طوی، قوش، قول، قوم، قوی، کور، کوز، کول، کوی، يور وغيرلر) کبی.

بو کلمه‌لرنڭ واولری اوتورسز يازلسه، مد طبيعی ايله اوقولوب باشقه معناده بولورلر. (اوتورلی واولرنڭ اوتورلرينی گازيته‌لرده وآشغچ يازلغان يازولرده يازو لازم توگلدر. ترك وحذفی جائزدر.)

٧) ضمهٔ عربیه‌لی حرف کلمه‌نك اورتاسنده بولسه، ضمه‌لری دائمی اولسه، یعنی هیچ بر وقت سکون ایله استعمال قیلنماسه‌لر، اوتورلی واو ایله یازلورلر:
(اوتور، اوچون، اولوش، اوروك، اویوق، بوتون، بویوك، بولوط، بوزوق، توتون، توزوك، تویون، سولوك، طوروق، طولوب، قویروق، یوزوك، یوزوم، قارلوغان، بورلوگان) کبی.

٨) ضمهٔ عربیه‌لی حرف سوزنك اورتاسنده بولوب، مضاف اولدیغی زمان سکون ایله استعمال قیلنا طورغان بولسه، بالکلیه واوسز یازلور: (اورن، کورك، بورن چوقر) کبی. بو کلمه‌لر مضاف اولدقلرنده (اورنی، کورکی، بورنی، چوقری) دیبوب سکون ایله استعمال ایدلورلر.

٩) ضمهٔ عربیه‌لی حرف سوزنك آخرنده اولدقده فعللرنك امر صیغه‌لرنده واو ایله یازلور:
اوقو، سلکو، تننو، قازو، طاتو، توزو، یولقو، طالقو) کبی.

١٠) آخری اوتورلی واولی امرلردن مشتق اولان صیغه‌لرنك همه‌سنده اوتورلی واو محفوظ بولور:
(اوقودی، سلکودی، تننودی، قازودی، طاتودی، توزودی، یولقودی، طالقودی) کبی.

١١) ضمهٔ عربیه‌لی حرفلر اسملرنك هم صفتلرنك آخرنده اولدقده مطلقا نقطه‌سز (ی) ایله یازلورلر:
(کوزگی، سولگی، کولکی، تولکی، تورلی، کوچلی، قوملی) کبی.
بوندی سوزلرنك آخرلری کتابده اوقولغانده ممدود یا ایله اوقولماس، بلکه سویله‌نلکلرنچه ضمهٔ عربی ایله اوقولور.
مثلا بویله: (کوزگ، سولگ، کولك، تولك، تورل، کوچل، قومل).

١٢) آخرلرنده‌غی ضمه‌لی حرفی نقطه‌سز یا ایله یازلغان اسملر غائب ضمیرلرینه یا اسم ظاهرگه مضاف اولدقده همان یا ایله یازلورلر:
(کوزگیسی، کوزگیلری، سولکیسی، سولگیلری) کبی.
اوشبو یالرنی‌ده فقط مرکز (نرکس) ایله نقطه‌سز یازلسه، ضرر بولماس ایدی؛
مثلا بویله: (کوزگسی، کوزگلری، سولگسی، سولگلری).

١٣) مذکور سوزلر مخاطب ومتکلم ضمیرلرینه مضاف اولدقلرنده یالری محذوف اولور:
(کوزگك، کوزگکز، کوزگم، کوزگمز) کبی.
بو سوزلرنی (کوزگیك، کوزگیکز، کوزگیم، کوزگیمز) روشنده یازو جائز ایسه‌ده، تکلفلیدر.

١٤) آخرنده (ای) طاوشی ایله اوقولاطورغان (ی) بولغان اجنبی سوزلر مضاف اولدقده مطلقا ایکی یا ایله یازلورلر:
(علییی، ولییی، قارییی، لاکییی) کبی.
بوسوزلرنی (علیسی، قاریسی) روشنده یازو قزان شیوه‌سینه خلافدر.
١٥) مضاف سوزلرنڭ آخرنده دائمانقطه‌سز (ی) یازلوب ضمه ایله اوقولورلر:
(آتی، آچی، آشی، صانی، طاری، طاشی، طالی، قاری، قازی، قاشی، قانی، یاری، یاشی، یالی، یانی) کبی.
١٦) اوشبوسوزلرگه اوخشاشلی کلمه‌لر نقطه‌لی یا ایله یازلسه‌لر، ممدود یا ایله اوقولوب حال صیغه‌سنده‌گی فعللردن اولورلر:
(آتي، آچي، آشي، صاني، طاري، طاشي، طالي، قاري، قازي، قاشي، قاني، ياري، ياشي، يالي، ياني) کبی. (بونقطه‌لرده اختصار اوچون حذف ایدله باورلر).
١٧) مضافلغی سببلی آخرنده‌گی ضمه‌سی نقطه‌سز یا ایله یازلغان سوزلر مفعول به، مفعول الیه، یا که مضاف الیه اولسه‌لر، یالری قالدرلماس: (آتینی، آتینه، آتینڭ، آغاسینی، آغاسینه، آغاسینڭ) بوقاعده عثمانلیلرغه خلافدر.
آنلر بوکلمه‌لری (آتنه، آتنی، آتنڭ، آغاسنی، آغاسنه، آغاسنڭ) صورتنده یازارلر.
مضاف اولان مفعول به‌نونینڭ هرایکی طرفده‌غی یالرن (ینی) قالدروب یازو جائز وبلکه اوقفدر: (آتن، آغاسن) کبی. بوسوزلری (آتین، آغاسین) دیب یازو مکروهدر.
١٨) مضافلغی سببلی آخرنده نقطه‌سز (ی) اولان اسملر مفعول فیه یا که مفعول منه اولسه‌لر، آخرلرنده‌گی یالری طاشلانور:
(آتنده، آتندن، آغاسنده، آغاسندن) کبی.
١٩) مضاف اسملرنڭ مفعول الیه‌لك علامتی قالن طاوشلی سوزلرده‌ده نچکه‌طاوشلیلرنده‌غی کبی (نه) روشنده های رسمیه ایله یازلور:
(آتینه، آغاسینه) ده اولدیغی کبی.
٢٠) (آنه، باشقه، آچه، باچه، قالنچه) کلمه‌لرندن باشقه سوزلرده آخرده ایشدلگان الف‌های رسمیه ایله یازلماس. (آلمه، آربه) روشنده یازو خطادر.
٢١) فعللرنڭ ماضی صیغه‌لرینڭ آخرنده اولان مضموم حرفده غائب صیغه‌لرنده نقطه‌سز (ی) ایله یازلور:

(آلدی، صالدی، کوردی، بلدی) کبی،

بو صیغه‌لرده ممدود یا ایله (آلـدی، صالدی، کوردی، بلدی) دییوب اوقوُلماسلر بلکه ضمه ایله: (آلدُ، صالدُ، کوردُ، بلدُ) دییوب اوقولورلر.

۲۲) ماضیلرنڭ مخاطب ومتـکلم صیغه‌لرنده اوُتوُرلی واو یازوده محذوف اولوُب توُشوُب قالوُر:

آلدم، آلدق، آلدڭ، آلدڭز) کبی.

فعللرنڭ مجهول صیغه‌لرنده مجهول‌نونی ایله مجهول لامندن اوّلـگی حرفڭ ضمـۀ عربیه ایشتلسه‌ده، یازوده یازلماس:

(کورندی، کورلدی، آلندی، صالندی) کبی.

بو فعللرنی (کورولدی، آلوندی، صالوندی) روشنده یازو خطادر.

مصدر اسمی صیغه‌لرنڭ (ش) و (م) گه‌قوشلغان حرف‌ده واوسز یازلوُر:

(آلش، صاتش، آلم، صالم) کبی.

(فاعُل) (فعُل) وزننده‌گی اسملرنڭ اورتاسنڭ مضموم حرفلرده واو ایله یازلوُرلر:

(آرق، آزق، آچق، آول، آور، آوز، آوش، آرش، قازق، قاشق، قرق، قزق، طنق) کبی.

۲۶) مضارع، امرغائب، وحال نحویه صیغه‌لری مطلقا اوتوُرلی واو ایله یازلوُرلر:

آلوُر، بلوُر، بیروُر؛ آلسوُن، بلسوُن، بیرسوُن، آلوُب، بلوُب، بیروُب) کبی.

۲۷) اسم فاعل، قزانچه مستقبل صیغه‌سی، هم منفی صیغه‌سنده اولان حال نحویـه آخرلرنده نقطه‌سز یا ایله یازلوُرلر:

(آلوچی، آلمقچی، آلاسی، آلغانچی، آلمیچی) کبی.

۲۸) فعللرنڭ قالن طاوشلیلری ماضئ نقلي وظرف صیغه‌لرنڭ (غا) یا (قا) ایله یازلور:

(آلغان، آلغاچ، صاتقان، صاتقاچ) کبی.

۲۹) فعللرنڭ نچکه طاوشلیلری ماضئ نقلي وظرف صیغه‌لری خلاف قیاس الفلی (گ) یا (ك) ایله یازلورلر:

(کیلـگان، کیلـگاچ، کیتکان، کیتکاچ) کبی.

فقط فتحۀ عربیه ایله ایشتلـکرندن بو (گ وك) هائ رسمیه ایله‌گنه یازلوُرغه تییشلی بولسه‌ده، قالن فعللرگه تبعا الف ایله یازلوُرلر.

(طوقسان) کلمه‌سینه تبعـا (سیکسان) دیگان سوزده الف ایله یازلوُر.

٣٠) مضارع منفی فعللرینڭ قالن طاوشلیلرینه نفی علامتی اولان (ماس) قوشلور:
(آلماس، صاتماس) کبی.
بو فعللرنی عثمانلیلرغه تبعا (آلماز، صاتماز) رەوشنده یازو جائزدر.
٣١) مضارع منفیلرنڭ نچکه طاوشلیلرینڭ نفی علامتلری های رسمیه‌دن باشقه (مس) ایله یازلورلر:
(کیلمس، کیتمس) کبی.
بوفعللرنی ده عثمانلیلرغه تبعا (کیلمز، کیتمز) روشنده یازو مجوزدر.
٣٢) مفعول الیه اداتی نچکه طاوشلی سوزلرده (گه، که) روشنده یازلور:
(کمگه، سزگه، بزگه چیتکه) کبی.
٣٣) مفعول الیه اداتی قالن طاوشلی سوزلرده (غه، قه) روشنده الف اورنینه های رسمیه ایله یازلور: (آرباغه، آتقه) کبی.
٣٤) مفعول فیه ومفعول منه اداتلری هرسوزده مطلقا (ده، دن) روشنده یازلورلر.
٣٥) ضمیر مفردلر مفعول الیه اولدقلرنده (آڭا، سیڭا، میڭا، بوڭا، شوڭا) روشنده یازلورلر.
بوندە بر نوع خلاف قیاسلق بارلغی ظاهردر.
٣٦) ادات تفضیل اولان (رەك، راق) کلمه‌لرینڭ بری های رسمیه ایله ایکنچیسی الف ایله یازلور: (کچکنه رەك، زورراق) کبی.
کثرت استعماللری اولمادیغندن بو آداتلرنڭ ها والفلری محذوف بولماسقه تییشلیدر.
٣٧) سوزنڭ اوّلنده قالن ایشتلگان (ت، س) حرفلری مطلقا عربی (ط، ص) ایله یازلورلر: (طاق، صاق، طوز، صوز) کبی.
مگر (تاتار) کلمه‌سی بو قاعده‌دن مستثنادر.
چونکه اوشبو کلمهٔ مبارکه‌نڭ افرادنده آندن باشقه ده طوپاسلق کوبدر. هیچ اولماسه، اسملری نچکه‌رەك یازلسون.
٣٨) (آ، ق، ط، ص) دن صوڭره سوزنڭ اورتاسنده ده آخرنده ده (ط، ص) حرفلری یازلماسلر: (آت، قات، آس، قاسماق، آلتی، آلتمش، آلتون، طوت، صات، طوقسان، آلماس، آقسل) کبی.
٣٩) دفع التباس اوچون یا باشقه بر سبب اوچون بعض سوزلرنڭ اورتاسنده ده آخرنده ده (ط، ص) حرفلرینی یازو جائزدر:

(اوط، بۇط، بۇلۇط، اۇطش، بلطر، بطبلدق، اوطۇن، اوطۇر، اۇصلى، طوطى) كبى.

٤٠) فعل شرطيلرى، وامر غايب صيغه لرى قالن طاوشلى فعللرده ده (سه) ايله يازلۇرلر: آلسه، آلسه ڭ، آلسه ڭز، آلسه م، آلسه ق، آلسۇن، قالسۇن) كبى.

٤١) (ز) طاوشى قالن سوزلرده ده (ز) ايله گنه يازلۇرلر: (زور، آبز، آبزى، آز، باز، قاز، صاز) كبى.

بو سوزلرنى (ض وظ) ايله يازو خطادر. چۇنكه تۇركيده بو حرفلر هيچ يوقدرلر.

٤٢) (ڭغ) طاوشى قالن طاوشلى اسملرده مطلقا (ڭ، غ) ايله نچكه طاوشلى اسملرده (ڭ، گ) ايله يازلورلر:

(ياڭغر، ياڭغش، صوڭغى، سۇڭگى، اۇزه ڭگى، مه ڭگى) كبى. (ياڭا) مستثنادر.

آخرنده (ڭ) حرفى بولغان سوز مضاف بولغانده (گ) حرفى آرتدرۇب يازلماس: (صوڭ ـ صوڭى، جيڭ ـ جيڭى) كبى.

صوڭغى اش، طوغانم جيڭگى ديگانده گى صوڭغى ايله جيڭگى بونلرغه باشقه در.

٤٣) اما فعللرده امر صيغه لرينه تبعا فقط بر (ڭ) ايله يازلۇرلر: (اوڭا، طوڭا، طاڭا، اوڭار، طوڭار، طاڭار، ايڭه، شيڭه، جيڭه، ايڭه ر شيڭه ر، جيڭه ر) كبى.

٤٤) (سنڭل) كلمه سى ايله (صوسنڭمك) فعلى خطا اوقولودن احتراز اۇچۇن (نگ) ايله يازلۇرلر.

٤٥) (سۇيله مك، كۇيله مك، سۇيمك، اۇيمك، چۇيمك، تۇيمك، طۇيمق، قۇيمق) كلمه لرى اۇتۇرلى واو هم يا ايله يازلۇرلر.

٤٦) (اۇتۇ، بۇرۇ، قۇرۇ قۇيۇ، صۇلۇ) كلمه لرينڭ آخرلرينى ١١ نچى قاعده بوينچه نقطه سز (ى) ايله يازوده، ماقبللرينه تبعا اۇتۇرلى واو ايله يازوده جائزدر.

٤٧) (تييش، تيين، جيين، قييق، ميليق، كييم) كبى كلمه لر ايكى يا ايله يازلۇرلر.

٤٨) (اييه، تييه، كييه، اييو، تييو، كييو) كبى سوزلرده ايكى يا ايله يازلۇرلر.

٤٩) بوون، يووش، صووق، قووش، قووق) كبى سوزلر ايكى واو ايله يازلۇرلر.

٥٠) آخرلرى ممدود سوزلر مضاف اولدقلرنده ايكى واو ايله يازلۇرلر: (صووى، صولووى، بارووى، كيلووى) كبى.

٥١) آخرلرنده حرف مد بولماغان واو اولان كلمه لر مضاف اولدقده برگنه واو ايله يازلۇرلر: (آوى، باوى، ده وى) كبى.

٥٢) (اوور، بوور، یوور، قوور) کبی اوچ واولی اسم مصدرلر مضاف اولدقلرنده دورت واو ایله یازلورلر (اوووی، بوووی، یوووی، قوووی) کبی.

٥٣) سوزنڭ باشنده مفتوح بولماغان الف (ا) روشنده همزەسز یازلور: (اش، اچ، از، ال، الك،) کبی،

٥٤) سوزنڭ باشنده مفتوح بولغان الف های رسمیه ایله یازلور: (ئەز، ئەچ، ئەل، ئەنە، ئەللە، ئەلی، ئەتەچ) کبی.

بەلەبەی، تەبەنەك کبی کلمەلردە دورت - بیش سوزدە اوچ های رسمیەنڭ جیبلمقلغی باشقه کلمەلردە های رسمیەنڭ استعمالینه منافی توگلدر. اگردە بیك مکروه ایسه، آنلرنی بر روشچه استثنا قیلو ممکن بولور.

٥٥) عثمانلی شیوەسندن آلنغان سوزلرنی دە عثمانلیلرچه یازو لازم توگلدر. سویلەنوینه خلاف یازلغانلری درستلەب یازلورلر: (ئەوەت، ئەیلەدی، کورمەلی) کبی. عثمانلیلر بو کلمەلرنی: (اوت، ایلدی، کورملی) روشنده یازالر.

٥٦) (مگر، کل، بن، سن، بڭا، سڭا) کلمەلری بو قاعدەدن مستثنادرلر. کثرت استعماللری اوچون بو کلمەلرنڭ حرف اوللری های رسمیه ایله یازلماس.

٥٧) عربی وفارسی کلمەلر ممکن قدر ایسکی رسم خطلری ایله یورتلورلر.

٥٨) روسچەدن ویاوروپا تللرندن آلنغان سوزلردە (o) ایله (e) اورنینه (ۆ) ایله (ې) استعمال ایدلور. (طۆمسك، پېرم، لۆندۆن، بېرلین) کبی.

٥٩) روسچەدە (K) ایله یازلا طورغان سوزلرنڭ اصلی تورکی بولماغانلری مطلق (کاف) ایله یازلورلر: (کییف، کورسك، کاما، کامیسیه، دوکتور، ماکاریه، کۆریه) کبی.

٦٠) روسچەدە (Г) ایله یازلا طورغان سوزلرنڭ دە اصلی تورکی بولماغانلری مطلقا (گ) ایله یازلورلر:

(گوسودار، گیمنازیه، گوبیرنیه، گیرب، اولگه، ۋولگا، بیلگیه) کبی.

(پیتربورغ) کلمەسی بو قاعدەدن مستثنادر.

ادیب، محرر وشاعرلریمزگه اوشبو قاعدەلرنی رد وجرح قیلو اوچون یولدز صحیفەلری آچقدر.

احمد هادی مقصودی.

سحیفه‌لربز
t.me/sehifeleribiz
www.g2kzn.org/sehife
u.u8686@gmail.com